

Kiss-Komjáthy Andor:  
„De mandato domini Bele regis” –  
Gutkeled nembeli Dragun fia István pályafutása\*

## Bevezetés

A 12–13. század fordulóján a magyarországi világfelfogás egyházközpontú jellegét világiasabb szemlélet váltotta fel.<sup>1</sup> A világi nagybirtokosok gazdasági, társadalmi és politikai előretörése ideológiai változásokat is hozott, offenzív történelemszemlélet jelent meg, melynek révén a nagybirtokosok birtokba vették saját történelmüket.<sup>2</sup> Ennek a folyamatnak szerves része volt a – többnyire *de genere* vagy *de generatione* jelöléssel ellátott – úri nemzetségek megjelenése is, mely által az elit célja egyrészt rokonságuk kiemelése volt a király többi alattvalója közül, másrészt a *genus*oknak gyakran nevet adó fiktív vagy valós ősökön keresztül az Árpád-házzal is vetekedtek.<sup>3</sup> A tartományurak jelentős része az úri nemzetségekből került ki.<sup>4</sup>

Ezen *genus*okhoz tartozott a Gutkeled nemzetség is, mely évszázadokon át nagy szerepet játszott a Magyar Királyság történetében. A Gutkeledék *advena* nemzetség voltak: Kézai Simon krónikája Stauf várából eredeztette őket, névadó őseiknek Gut és Keled *comes*eket tekintette, akik Péter király idejében érkeztek az ország területére.<sup>5</sup> A nemzetség számos ággal rendelkezett, az Árpád-korban ezek közül a Sárvármonostori-ág emelkedett a legmagasabbra:

---

\* Jelen tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú Egyetemi Kiválósági Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Rudolf Veronikának a kutatásom során nyújtott segítségéért.

<sup>1</sup> Kristó Gyula: Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. In: *Uő: Tanulmányok az Árpád-korról. (Nemzet és Emlékezet)* Bp. 1983. 35.; Thoroczkay Gábor: *A középkori Magyarország – Állam és ideológiák.* Bp. 2020. 39–40.

<sup>2</sup> Kristó Gy.: Néhány megjegyzés i. m. 35.

<sup>3</sup> Kristó Gy.: Néhány megjegyzés i. m. 26., 35., 36.

<sup>4</sup> Kristó Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon.* Bp. 1979. 145.

<sup>5</sup> *Simonis de Kéza: Gesta Hungarorum.* Ed. Alexander Domanovszky. In: *Scriptores Rerum Hungaricum. Tempore ducum reumque stripis Arpadinae gestarum.* I. Ed. Emericus Szentpétery. Bp. 1937. 189. Karácsonyi János a német eredetet nem tartotta megalapozottnak, arra hivatkozva, hogy a nemzetség tagjai az ősi birtokaiknak nem adtak német nevet, a tulajdonukban lévő német eredetű birtokoknak sem használták okleveleikben a német nevet, illetve a családban gyakran előforduló és régi neveik sem német eredetűek. *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Bp. 1900.<sup>2</sup> 471. A nemzetség birtokainak és tagjainak jelentős hányada csak a 13. században került megnevezésre, amikor már – két évszázaddal az országba érkezése után – a rokonság feltehetően nagymértékben beleolvadt a magyar elitbe, így az akkori elnevezések semmi esetben sem tükrözhetik a 11. századi állapotokat. A nemzetségben használt nevek csak a 13. századtól ismertek nagyobb mennyiségben, és bár valóban kevés a kifejezetten német vagy idegen eredetű személynév, ez a korban nem egy *advena* rokonságról elmondható, mint például a Hontpázmányokról is. *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. (Magyar Középkori Adattár)* CD-ROM Bp. 2001. Hontpázmány nem 1–17.

a megannyi országos méltóságot viselt személy mellett egy oligarcha, Gutkeled nembeli István fia Joachim is ennek a rokonságnak volt a tagja.<sup>6</sup> A Sárvármonostori-ág egyik meghatározó tagja Dragun fia István volt, aki IV. Béla király uralkodása alatt sokat tett nemzetsége és családjá felemelkedéséért. Hosszú pályája alatt a főúr számos hivatalt viselt, és nagy örökséget hagyott fiaira, köztük az oligarcha Joachimra is.<sup>7</sup> A hosszú szlavón báni hivatalviseléséről híres Gutkeled nembeli István nem ismeretlen a magyar medievisztika előtt. Míg Bradács Gábor és Rudolf Veronika külpolitikai szempontból elemezte pályafutását,<sup>8</sup> addig Gál Judit a dalmáciai intézkedéseit vizsgálta,<sup>9</sup> mindemellett Karácsonyi János, Wertner Mór, Engel Pál és Kádár Tamás a származásával, családjával és méltóságviselésével foglalkoztak.<sup>10</sup> Bár számos szakmunka érinti István életének egyes szakaszait, átfogó, modern életrajza még nem készült, és a belpolitikai tevékenységével foglalkozó múlt századi alkotások is kiegészítésre szorulnak. Jelen tanulmányom célja Dragun fia István hosszú politikai pályájának elemzése, a következő kérdések mentén: Milyen birtokokat és várakat szerzett, valamint ezeket hogyan használta ki politikájában? Hosszú bánása alatt hogyan rendezkedett be Szlavóniában, illetve milyen báni politikát folytatott? Milyen szerepe volt Istvánnak fia, Joachim felemelkedésében?

## 1. Gutkeled nembeli István pályafutása

### 1. 1. Korai évei és első hivatalviselése

Gutkeled nembeli Dragun fia Istvánt először egy 1242. augusztus 14-én kelt királyi oklevél méltóságsora említi, ekkor a lovászmesteri méltóságot viselte.<sup>11</sup> Apjáról, Dragunról a nevén kívül keveset lehet tudni, Wertner Mór szerint neve a Gurg (György) név egyik variációja lehet, ugyanakkor a név szláv eredetet is hordozhat: elképzelhető, hogy a korban egyre inkább

<sup>6</sup> Engel P.: Magyarország világi i. m. Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 1. tábla: elágazás, 2. tábla: Majádi; Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek i. m. 507., 512.; Kiss-Komjáthy Andor: „Qui nec eidem regi, nec regno Ungarie fidelis existit”. Gutkeled nembeli Joachim személye és szerepe. Fons 30 (2023) 275., 309–310.

<sup>7</sup> Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História Könyvtár – Kronológiák, Adattárak 11.) Bp. 2011. 310.; Kiss-Komjáthy A.: Gutkeled nembeli i. m. 275.

<sup>8</sup> Bradács Gábor: Gutkeled nembeli István szlavón bán és István ifjabb király harcai a salzburgi érsekségért vívott háborúban (1258–1259). In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század). Szerk. Pósn László – Veszprémy László. Bp. 2016. 171–197.; Rudolf Veronika: Közép-Európa a hosszú 13. században. Magyarország, Csehország és Ausztria hatalmi és dinasztikus kapcsolatai 1196 és 1310 között. (Arpadiana XV.) Bp. 2023. 170–201.

<sup>9</sup> Gál Judit: Dalmácia helye az Árpád-kori Magyar Királyságban. A magyar királyi hatalomgyakorlás dalmáciai jellemzői. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) Bp. 2020. 125–127.

<sup>10</sup> Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek i. m. 508., 512–513., 516–517.; Wertner Mór: Az Árpád-kori bánok. Századok 43. (1909) 402.; Engel P.: Magyarország világi i. m. Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 1. tábla: elágazás, 2. tábla: Majádi; Kádár Tamás: Az uralkodóházzal vérrokon kapcsolatban nem álló világi előkelők hercegi titulusa és címhasználat a kora középkori Magyarországon. Turul 91. (2018) 121–131.

<sup>11</sup> Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 33 913.

Szlavónia felé orientálódó Sárvármonostori rokonság beházasodott a helyi, szláv elitbe.<sup>12</sup> Dragunnak Istvánon kívül nem ismert több fia, ám Engel Pál feltételezi, hogy az 1246-ban egy Istvánnal való birtokvitában előkerülő Gutkeled nembeli Miklós fia Pál István unokatestvére lehetett, így ő a legközelebbi ismert rokona.<sup>13</sup> István és utódai drávántúli méltóságviselése nem előzmény nélkül valók. Istvánnak másodnagybátyja, Apaj és Miklós – aki nem összetévesztendő Pál apjával – is rangos tisztségeket viseltek a tartományban Kálmán herceg uralma alatt.<sup>14</sup> Apaj 1229-től 1234-ig somogyi ispán, majd 1237-től 1239-ig szlavón bán volt, míg testvére, Miklós 1229-től 1234-ig zalai ispán, 1237 és 1240 között hercegi tárnokmester volt, 1240-ben ő is elérte a szlavón báni méltóságot.<sup>15</sup> A két neves rokon szolgálata minden bizonnyal megalapozta István karrierjét is.

Bár István csak az 1240-es évek elején tűnik fel, életének korábbi szakaszai sem vesznek teljesen homályba. Egy 1245-ből és egy 1251-ből való királyi birtokadomány ugyanis rávilágít korai pályájára.<sup>16</sup> Az oklevelek szerint István gyermekkorától fogva II. Andrást, András halicsi herceget és IV. Bélát szolgálta, közelebről meghatározhatatlan funkciókban. András herceg alatti szolgálata a pályafutásának kezdetét a herceg 1234-ben bekövetkezett halála elé teszi.<sup>17</sup> II. András király és fia, András herceg szolgálatában a „hitetlenek” (*infidelium*) támadásait verte vissza, ami arra utal, hogy András herceget halicsi fejedelemsége idején, az ortodox Danyiil Romanovics és a Rurikidák elleni harcokban szolgálta, tehát a herceg halicsi udvarának 1227. évi létrejötté és 1230-ban bekövetkezett elűzetése, illetve második halicsi uralma, 1231 és 1234

<sup>12</sup> Wertner Mór: Az Árpád-kori nádorok genealógiája. Turul 16. (1898) 115.; *Fehértói Katalin*: Árpád-kori személynévtár. (1000–1301). Bp. 2004. 258. Az 1200 környékén feltűnő számos hasonló nevű egyén közül eddig eggyel sem sikerült megnyugtatóan azonosítanom István apját.

<sup>13</sup> DL 40 019.; Engel P.: Magyarország világi i. m. Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 1. tábla: elágazás.

<sup>14</sup> Engel P.: Magyarország világi i. m. Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 1. tábla: elágazás.; Az Árpád-házi hercegek és hercegnők okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szentpétery Imre – Zsoldos Attila (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.) Bp. 2008. (a továbbiakban RD) 1–20. sz.

<sup>15</sup> Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 285., 334.

<sup>16</sup> „[...] quod cum predilectus et fidelis noster comes Stephanus aule nostre iudex a tempore adhuc puericie sue patri nostro domino Andree inclite recordacionis regi Hungarie, et carissimo fratri nostro Andree illustris memorie duci Gallicie, ac etiam nobis grata semper ac omni acceptione digna impenderit fidelitatis obsequia, tam in pestifero Tartharorum adventu, quam ante et post lateri nostro continuatis serviciis eminentibus adherendo, tam circa partes maritimas, quam ubique locorum tempore adversitatis maxime officiosum se penes nos exhibens et fidelem, propter que in magistrum agasonum nostrorum prefici meruerat primum, et nunc in iudicem aule nostre provehi meruit [...]” – DL 297.; „[...] Ipse siquidem in primevis sue pueritie temporibus domino fratri nostro Andree inclito immobiliter adherens [...] ubi dictus frater noster ducatum gerens plurimos infidelium assultus [...] (per)pessus studuit exhibere, diversis fortune casibus se et sua intrepide exponendo. [...]” – Codex Diplomaticus Regni Croatie, Dalmatie et Slavonie. I–XVIII. Ed. Tadija Smičiklas. Zagrabiae 1904–1990. (a továbbiakban CDCr) IV. 468–469.; Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/4. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp. 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 957. sz.

<sup>17</sup> Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek 1892. 455. Karácsonyi 1231 és 1234 közé teszi István András herceg alatt való működését, feltehetően a herceg második halicsi uralmának idejéből kiindulva. Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek i. m. 512.; Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp. 1899. II. 113., 126.; Font Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) Szeged 2005. 139.

között.<sup>18</sup> Míg Pauler hosszabban nem fejti ki, Karácsonyi János szerint csak 1231 és 1234 között szolgálta András herceget,<sup>19</sup> meglátásom szerint mindkét halicsi uralkodása alatt szolgálhatta Andrást, mivel gyermekkorától kezdve (*puericie sue*) a király szolgálatában állt, így az udvarban lehetett a halicsi hadjáratok idején. Lévé 1242. évi első okleveles megjelenése idején lovászmesterként, 1245-ben pedig már országbíróként említik, pályafutása az 1240-es éveket megelőzően elindulhatott, részt vehetett a hadjáratokban.<sup>20</sup> Minthogy ifjú korától fogva szolgálta a királyt és a herceget, felvethető, hogy udvari ifjú (*iuvenis regis*) lehetett, bár ezt – ahogyan más korai beosztását sem – a fentiekén kívül konkrétan a források nem említik.<sup>21</sup>

István 1241-ben részt vett a tatárok elleni küzdelmekben és a Sajó menti csatában, a vereség után IV. Bélával tartott a Tengeremellékre.<sup>22</sup> A tatárok elleni helytállásáért és a korábbi szolgálataiért nevezte ki az uralkodó 1242-ben lovászmesterré.<sup>23</sup> Lovászmesteri méltóságával párhuzamosan az orbácsi ispáni tisztséget is viselte, mindkettő betöltőjeként 1244. október 31-én említik utoljára az oklevelek.<sup>24</sup> Ezt követően egy 1245. június 12-re datált királyi adománnyal kezdődően az országbírói, augusztus 8-tól pedig a nyitrai ispáni tisztségekben találjuk.<sup>25</sup> Mivel az 1245. júniusi adományban István nyitrai földeket kapott, feltételezhető, hogy 1245. június 12-én már a nyitrai ispáni tisztséget is viselte, hiszen azelőtt a vármegyében nem tevékenykedett, és ősi birtokai is távol feküdtek onnét.<sup>26</sup> Országbírói méltóságának betöltése alatt egyetlen olyan oklevél sem ismert, amelyben ne Nyitra vármegyében vagy a Nyitrai Püspökség területén járt volna el. Ugyanakkor ezen ügyek általában magát a püspökséget is érintették, így okleveleinek ilyen fennmaradása véleményem szerint, pusztán a Nyitrai Püspökség okleveleinek nagyobb számú levéltárba kerülésével magyarázható.<sup>27</sup>

<sup>18</sup> CDCr IV. 469.; *Font M.*: Árpád-házi királyok. i. m. 217., 219., 225–226.; *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. II. 95., 105., 113., 126., 212.

<sup>19</sup> *Karácsonyi J.*: A magyar nemzetségek i. m. 512.; *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. II. 212.

<sup>20</sup> DL 297.; DL 29 658.

<sup>21</sup> *Farkas Csaba*: A király és udvara a 11–14. századi Magyarországon. Az udvari méltóságviselők az Árpád- és kora Anjou-korban. PhD-értekezés. (ELTE) Bp. 2020. 179–183.; *Borosy András*: Főurak, familiárisok, udvari harcosok Magyarországon a XIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 25. (1978) 330.

<sup>22</sup> „[...] Post decessum vero (fratris) [...] Stephanus banus nostro lateri se applicans de virtute in virtutem et [...] plurimis, quae nos [...] posterorum memorie commendamus, idem in prelio campestri, quod contra Thartaros habuimus [...] ipsis factam vix ipsorum manus effugit. Deinde ad partes maritimas nos secutus, sedulum semper exhibuit [...] nostris eventibus immobiliter assistendo prope [...]” – CDCr IV. 469.

<sup>23</sup> DL 297.; *Karácsonyi J.*: A magyar nemzetségek i. m. 512.; *Zsoldos A.*: Magyarország világi i. m. 56.

<sup>24</sup> RA 787. sz.; *Zsoldos A.*: Magyarország világi i. m. 178. Az utolsó oklevél, mely lovászmesteri és orbácsi ispáni méltóságaiban említi, egy 1245. április 26-ra keltezett hamis oklevél. RA 805. sz.

<sup>25</sup> DL 29 658.; RA 815. sz.

<sup>26</sup> DL 29 658.

<sup>27</sup> DL 1593.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 273 059.; 273 134.; DF 273 146.; Az Árpád-kori országbírók, udvarbírók és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Összeáll. Szöcs Tibor. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. – Forráskiadványok 58.) Bp. 2020. (a továbbiakban: RIC) 36.

István országbírói tevékenysége tehát minden bizonnyal nem csak egy területre korlátozódott, okleveleinek hiánya azok provenienciájával magyarázható. Ezt azon tényező is alátámasztja, hogy sem a némiképp előtte ténykedő Szerafin fia András (1239–1240), sem a valamivel utána következő Geregye nembeli Pál (1248–1254) tevékenysége sem korlátozódott egyetlen megyére, dacára annak, hogy míg az előbbi a pozsonyi, addig az utóbbi a zalai ispáni hivatalt is viselte.<sup>28</sup> A Harcias Frigyes osztrák herceggel 1246-ra ismét kiéleződő konfliktusokban István is szerepet vállalt, részt vett az 1246. június 15-i Lajta menti csatában, ahol súlyosan megsebesült.<sup>29</sup> Az osztrák herceg elleni szolgálatainak elismeréseként a király Istvánt tette meg nádorrá és somogyi ispánná.<sup>30</sup> István az oklevelek alapján az országbírói és nyitrai ispáni hivatalait 1246. október 13. előttig viselte, míg a király valamikor 1246. április 12. után nevezte ki a nádori és somogyi ispáni tisztségekbe.<sup>31</sup> Véleményem szerint ezen méltóságokba való kinevezésének idejét a Lajta menti csata utánra lehet datálni, valamikor 1246. június 15. és 1246. október 13. közé, mivel az erről tanúskodó igen hiányos oklevél a hadjárat leírása után szól nádori és somogyi ispáni titulussairól.<sup>32</sup>

István nádori tevékenységéről kevés forrás maradt fent, összesen egy saját kiadású, nádori oklevele ismert 1247-ből, melyben Hahót nembeli Csák soproni ispánnal közösen a rábaközi Vica faluban található malommal kapcsolatban intézkedtek.<sup>33</sup> Emellett egy 1383. évi oklevél is említi, hogy István nádor 1247-ben a Dráva és a Mura között elhelyezkedő Béla birtok ügyében is kiadott egy oklevelet.<sup>34</sup> Utoljára 1247. június 29-én említik nádori méltóságában, amikor a király egyik adományosát, Dánielt iktatta be birtokába.<sup>35</sup> István nádori pályafutása, ahogyan korábbi méltóságai, semmiben sem különböznek bárói kortársaiétól: IV. Béla uralkodásának elején ritkán hagyta meg tisztségükben a bárókat pár évnél hosszabb

<sup>28</sup> Az Istvánt közvetlenül megelőző és követő országbírók közül ők azok, akik tisztségük mellett viseltek valamilyen ispáni méltóságot is, és tevékenységükre számottevő forrásanyag is található. RIC 18–25. sz., 43–53.; *Zsoldos A.*: Magyarország világi i. m. 30., 31.

<sup>29</sup> „[...] effusio sanguinis [...]” – CDCr IV. 469.; *Rudolf V.*: Közép-Európa i. m. 133., 639.

<sup>30</sup> CDCr IV. 469.; *Karácsonyi J.*: A magyar nemzetségek i. m. 512.

<sup>31</sup> 1246. április 12-én még Türje nembeli Dénes szerepelt nádorként. *Zsoldos A.*: Magyarország világi i. m. 19., 30., 173., 193. – István nádori hivatalba lépésének pontos idejét az sem segít meghatározni, hogy az országbírói, valamint a nyitrai ispáni tisztségben őt követő személyek pontos hivatalba lépését sem ismerjük.

<sup>32</sup> „[...] dictus Stephanus opportune et potenter in ipso exercitu, ubi vix ipse mortem [...] effusio sanguinis seu perpassi [...] comitatus Simigiensis [...] palatinatus [...]” – CDCr IV. 469. Egy 1246. október 13. után kiadott királyi adománylevélben már Pok nembeli Móric szerepel nyitrai ispánként, amiből adódik, hogy addigra az országbírói tisztségét sem viselte. *Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae*. I–II. Ed. Richard Marsina. Bratislavae 1975–1987. (a továbbiakban CDES) II. 158.

<sup>33</sup> DL 318.; *Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke*. Szerk. Szócs Tibor. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. – Forráskiadványok 51.) Bp. 2012. (a továbbiakban: RP) 74. sz.

<sup>34</sup> RP 75. sz.

<sup>35</sup> RA 856. sz.; *Zsoldos A.*: Magyarország világi i. m. 19.

időre.<sup>36</sup> István karrierjének ezen szakasza mégis kiemelkedő, mivel ez idő alatt sikerült még jobban elnyernie és megszolgálnia a király bizalmát, mellyel megalapozta hosszú báni karrierjét is, nem véletlenül úgy hivatkozott rá az uralkodó, mint „*vir secundum cor nostrum*” 1248-ban.<sup>37</sup>

## 1. 2. Báni tevékenysége, berendezkedése

István valamikor 1248. április 3. előtt tűnik fel először a szlavón báni méltóságban, amikor egy birtokügyletben intézkedett.<sup>38</sup> Rögtön szlavón báni megbízásának elején István kivételes felhatalmazást kapott a királytól: különleges jogokkal rendelkezhetett bizonyos dalmáciai városok, jelesül Trau és Spalato ügyeiben. Trau városa már régóta kérte a királyt panaszai orvoslására, 1248. április 4-én a király a kéréseknek eleget téve hatalmazta fel Istvánt teljhatalommal a trauiak ügyeiben.<sup>39</sup> A trauiak a sebenicóiakkal álltak konfliktusban, mivel azok dézsmákat vontak el tőlük. Istvánnak a király meghagyta, hogy az igazságszolgáltatás során nem sértheti meg a trauiak jogait és szabadságait.<sup>40</sup> Bár a Sebenico és Trau közti konfliktus minden bizonnyal rendezésre került, István megtartotta különleges jogait a térségben. Egy 1250. szeptember 23-án kelt spalatói oklevél *comes*nek címzi, és innentől kezdve neve számos alkalommal felbukkan a spalatói oklevelekben, 1249 és 1251, illetve 1252 és 1258 között a spalatói *comesi* hivatalt minden bizonnyal folyamatosan viselte, mely gyakorlat megsérti a spalatóiak szabad vezetőválasztással kapcsolatos jogait.<sup>41</sup> 1251-ben rövid ideig Mihailo váltotta fel spalatói *comesi* hivatalában, aki az ő egyetértésével (*consensu Stephani bani*) cselekedett.<sup>42</sup> Trauból jóval kevesebb hivatalviselésére utaló oklevél maradt fent, de nem alaptalan azt feltételezni, hogy a város folyamatosan báni befolyás alatt állt: István traui *comességét* egy 1253-ban kelt oklevél említi először, és egy 1257 áprilisában kelt irat utoljára.<sup>43</sup> Mind a traui, mind a spalatói *comesi* tisztségét minden bizonnyal egy időben, valamikor 1258-ban hagyta el.

<sup>36</sup> Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 19., 20. Ez a tendencia Rátót nembeli Roland hivatalviselésével változott meg 1248-tól.

<sup>37</sup> „szívünk szerint való férfiú” – CDCr IV. 346.

<sup>38</sup> CDCr IV. 343–344.; Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 45.; DF 275 096. Létezik egy 1240-re keltezett oklevél is, ami Istvánt mint szlavón bánt említi. Ez az oklevél azonban többször is átírásra került, jelen esetben nem lehet másról szó, mint hogy az átírások valamelyike során a dátumot elvétette a *scriptor*.

<sup>39</sup> RA 879. sz.; Nem István volt az első magyar, akit valamely dalmát város élére kinevezett a király: 1245-ben IV. Béla kényszerítette a spalatóiakat, hogy válasszák meg világi és egyházi vezetőjüknek Csák nembeli Ugrin érseket, aki utána három évig viselte a spalatói érseki és comesi tisztségeket. – Judit Gál: The Changes of Office of Ban of Slavonia after the Mongol Invasion in Hungary (1242–1267). In: Secular power and sacral authority in medieval East-Central Europe. Ed. Kosana Jovanović-Suzana Miljan. Amsterdam 2018. 42.

<sup>40</sup> RA 891. sz.

<sup>41</sup> CDCr IV. 428., 446., 453., 510., 571., 587., 588., 596.; CDCr V. 3., 6., 56., 86.; Gál J.: Dalmácia helye i. m. 129.; J. Gál: The Changes of i. m. 43.

<sup>42</sup> Gál J.: Dalmácia helye i. m. 129.

<sup>43</sup> CDCr V. 65.; Gál J.: Dalmácia helye i. m. 129.

Ezen hivatalaitól való megszabadulása tudatos politika része lehetett, 1259-től tengermelléki bánok (*banus maritimus*) alá szervezte ki a térséget, így Istvánnak már nem kellett különleges jogosítványok ahhoz, hogy befolyása legyen a dalmáciai eseményekre.<sup>44</sup> Az egyik tengermelléki bán, Sándor bizonyíthatóan István vicebánja is volt.<sup>45</sup> Véleményem szerint felvethető, hogy az újdonságnak számító tengermelléki báni tisztség azért jelent meg István szlavóniai hivatalviselésének utolsó éveiben, mert kiszervezte a dalmáciai városok feletti ítélkezést familiárisai, a vicebánok alá, és nem azért, mert – ahogyan Kristó feltételezi<sup>46</sup> – területi elhatárolódás lett volna a szlavóniai és a tengermelléki bán között. Ez lehet az oka a tengermelléki báni tisztség megjelenésének, mely Rátót nembeli Roland báni méltóságviselése után hosszú időre eltűnt.<sup>47</sup> István spalatói és traui hivatalviselése nem voltak konfliktusmentesek, a bán nemegyszer hagyta figyelmen kívül a városok jogait.<sup>48</sup> Kristó Gyula ezekben és az ezekhez hasonló példákban a későbbi oligarchikus gyakorlatra hajazó báni hatalmaskodásokat látta.<sup>49</sup> Meglátásom szerint István bán tettei inkább követték az akkori királyi politika irányvonalát,<sup>50</sup> amely az egymással viaskodó tengerparti városok feletti befolyás növelését célozta. De azt sem érdemes figyelmen kívül hagyni, hogy ebben az időszakban a bánoknak kivételesen nagy hatalma volt, a városok feletti befolyás megszerzése és így a túlkapások is minden bizonnyal István személyes ambícióinak is köszönhetők.<sup>51</sup>

István báni hivatalviselése nem csak a Tengermelléken hozott újdonságokat. IV. Béla megbízásából a Kálmán herceg halála után eltulajdonított várföldek ügyében, valamint a birtokok visszaszerzése és rendezése okán számos alkalommal rendelkezett, ítélkezett.<sup>52</sup> Az ilyen rendezések nem voltak ismeretlenek az országban, IV. Béla, még herceggként 1228 és 1231 között az ország teljes területén birtokvizsgálatokat végzett, először az eladományozott várföldek között, később pedig szélesebb körben is.<sup>53</sup> II. András Béla rendezéseit 1231-ben leállította az országban mindenhol, még a hercegek tartományai, Erdély és Szlavónia sem

---

<sup>44</sup> Gál J.: Dalmácia helye i. m. 129.; J. Gál: The Changes of i. m. 45.

<sup>45</sup> Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 45.

<sup>46</sup> Kristó Gyula: Különkormányzat az Árpád-kori Drávántúlon és Erdélyben. In: *Uő*: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983. 221.; Gál J.: Dalmácia helye i. m. 130.

<sup>47</sup> Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 45.;

<sup>48</sup> RA 891. sz.; CDCr IV. 603–604.; CDCr VI. 109–110.

<sup>49</sup> Kristó Gy.: Különkormányzat i. m. 216.

<sup>50</sup> J. Gál: The Changes of i. m. 45.

<sup>51</sup> Gál J.: Dalmácia helye i. m. 131.

<sup>52</sup> Pauler Gy.: A magyar nemzet i. m. 212.

<sup>53</sup> A herceg birtokvizsgálatainak katalizátora III. Honorius pápa 1225-ben kiadott Intellecto elnevezésű dekretálisa volt, mely a magyar király javainak elidegeníthetlenségéről szól. Zsoldos Attila: A birtokadományok felülvizsgálata II. András korában. In: Birtok és birtoklás a középkori Magyarországon. Szerk. *Uő*. Székesfehérvár 2020. 78., 80.; Bónis György: Decretalis Intellecto. III. Honorius a koronajavak elidegeníthetlenségéről. Történelmi Szemle 17. (1974) 25., 26.

képeztek kivételt, ellenben később sor került királyi vizsgálatokra 1233 és 1234 között.<sup>54</sup> István rendezései a tatárjárás után kialakult zűrzavarokhoz köthetőek, a birtokviszonyokat a király a Sajó menti csatában szerzett sérüléseibe belehalt Kálmán szlavóniai herceg idején fennálló állapotukban akarta viszontlátni.<sup>55</sup> A herceg, Bélával egyidőben maga is folytatott birtokvizsgálatokat a tartományában, az ő tevékenysége számított viszonyítási alapnak István számára.<sup>56</sup> István bán vizsgálati megbízatása egész Szlavónia területére szólt.<sup>57</sup> A rendezéseket a bán, nézetem szerint, minden bizonnyal már 1248-as kinevezésével elkezdte, első ismert saját kiadású oklevele 1249-ből maradt fenn ez ügyben.<sup>58</sup> A birtokügyeket nem egyedül intézte, Fülöp zágrábi püspök, a szlavóniai ispánok és saját familiárisai is segítették munkáját.<sup>59</sup> A birtokokkal kapcsolatos feladataihoz tartozott az elhagyatott, elpusztult települések újraterelítése is.<sup>60</sup> Emellett új településeket is létesített, 1251-ben a dalmát tengerparton *Jablanich* (Jablanac, Hr)<sup>61</sup> várost, majd 1252-ben megalapította Kőrös szabadfalut (*libera villa*) a Zágrábból származó gréci és újvárosi *hospesek* számára.<sup>62</sup> Az utóbbi alapítást a király, majd később a fia, Béla herceg is megerősítették.<sup>63</sup> Telepítéseit a király is nagyra értékelte, a tartomány stabilitásának alapjának tartotta.<sup>64</sup> A birtokvizsgálatok során fontos szerepe volt a várbirtokok felülvizsgálatának, a várjobbágyok földjeit pedig gondosan elhatárolták a többi várföldtől. Ugyanakkor a rendezésekkel a király és a bán a királyi birtokok visszaszerzésén túl a többi birtokos elidegenített javait is vissza szándékozták szerezni, továbbá a visszavételek mellett nagyszabású adományok is jellemezték a vizsgálatokat. A nemesi birtokok határai is

<sup>54</sup> *Zsoldos A.*: A birtokadományok felülvizsgálata i. m. 85., 90.

<sup>55</sup> „[...] post recessum tartarorum terras seu alia iura a castro per quempiam indebite occupata vel detenta, per totum regnum nostrum diversos iudices constituendo, revocari et castro restitui faceremus.” CDCr V. 24.; „[...] a tempore Colomani Regis felicis memorie alienatas iudicare precepisset [...]” Árpád-kori Új Okmánytár. I–XII. Szerk. Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. (a továbbiakban ÁÚO) VII. 491.

<sup>56</sup> *Rákos István*: IV. Béla birtokrestaurációs politikája. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Histórica* 47 (1974) 21.; *Zsoldos A.*: A birtokadományok felülvizsgálata i. m. 81.

<sup>57</sup> „[...] Bela illustris rex Ungarie terras castri a tempore Colomani regis felicis memorie alienatas iudicare per totam Sclavoniam nobis precepisset [...]” – CDCr V. 109.

<sup>58</sup> CDCr IV. 402–403.; A birtokrendezéseket először 1248. október 26-án említi egy királyi oklevél. CDCr IV. 371.; Pauler ezt 1249-re datálta, mivel ekkor jelent meg az első saját kiadású oklevele a rendezésekkel kapcsolatban. *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. 212.

<sup>59</sup> Például: CDCr IV. 371., 543., V. 112.

<sup>60</sup> *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. 213.

<sup>61</sup> *Gjuro Szabo*: Sredovječni gradovi u hrvatskoj i slavonskoj. Zagreb 1920. 212–213.; *Gál J.*: Dalmácia helye i. m. 104.

<sup>62</sup> CDCr IV. 490.; *Diplomatarium comitum terrestrium Crisiensium*. A körösi *comes terrestris* oklevelei (1274–1439). Szerk. B. Halász Éva–Suzana Miljan. Budapest–Zágráb 2014. 48.; *Ladányi Erzsébet*: *Libera villa, civitas, oppidum*. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. *Történelmi Szemle* 23. (1980) 457.; *Bolla Ilona*: A közszabadság lehanyatlása a XIII. században. A liber és libertas fogalom az Árpád-korban II. *Történelmi Szemle* 17. (1974) 23.

<sup>63</sup> RD 38. sz.; *Ladányi E.*: *Libera villa* i. m. 456.

<sup>64</sup> „[...] Loca immunita per que fidelibus poterant [...] dictum regnum Croatiae ad observandam nobis fidelitatem [...] populorum multo replevit, cum antea infidelium faciente malitia pene vacuum remansisset. [...]” – CDCr IV. 469.; CDCr IV. 472–473.; DF 267 982.; CDCr IV. 489–491.; *Kristó Gy.*: Különkormányzat i. m. 220–221.

pontos megállapításra kerültek, a rendezés alól az egyházi birtokok sem jelentettek kivételt.<sup>65</sup> A birtokrendezés feltehetően 1258-ban ért véget, intézményesített restaurációra az azt követő tíz évben nem került sor.<sup>66</sup>

A birtokrendezések Szlavónián túl az egész országban folytak, a király bizottságok útján valósította meg a vizsgálatokat, a kirendelt méltóságok gyakran a helyi nemesség meghallgatásával és az egyház közreműködésével ítélték.<sup>67</sup> Bár Rátót nembeli Roland nádor is végzett hasonló rendezéseket, az ő intézkedései „megyéjében”, Pozsonyban és annak közelében dokumentálhatók. Roland náddal vette kezdetét a lokális nádorság, birtokrendező megbízása nem is volt akkora volumenű, mint a Szlavóniában eljáró István báné.<sup>68</sup> A birtokrendezés a bán legfontosabb feladatai közé tartozott, ezen aktus során számos alattvaló társadalmi állását és birtokuk hovatartozását kellett megvizsgálnia. A rendezés folyamatában István az alattvalók társadalmi helyzetéről döntött önállóan, mely királyi, illetve hercegi jogkör volt – korábban ezeket a vizsgálatokat maga Kálmán herceg vezette –, ezen jogot a későbbi bánok 1262-től már nem gyakorolták.<sup>69</sup>

Báni méltóságviselése alatt István, kutatásom jelen állása szerint, kimutathatóan harmincnégy birtokügyet bonyolított le,<sup>70</sup> ideértve azon eseteket is, amikor a bán az uralkodónak segédkezett. Mindezek közül, István okleveleinek *narratiójai* alapján, mindösszesen tizenegyet sorolhatunk minden kétséget kizáróan a bán által egyénileg lebonyolított Béla-féle birtokrendezések közé.<sup>71</sup> Ezen arányok utalnak a királyi birtokrendezések kiemelt szerepére, hiszen a birtokvizsgálatok kiteszik a bán által foganatosított rendelkezések közel egyharmadát. A vizsgálatok, lévén a várbirtokok felülvizsgálata volt legfőbb céljuk, elsősorban a várispánságokban zajlottak, kimutathatók Podgorja, Marócsa, Lika és Rojcsa várispánságokban, valamint Zágráb, Somogy és Varasd

<sup>65</sup> Rákos I.: IV. Béla birtokrestaurációs i. m. 21–22., 25.

<sup>66</sup> Rákos I.: IV. Béla birtokrestaurációs i. m. 22–23.

<sup>67</sup> Mint ahogyan erről Rátót nembeli Roland nádor számos oklevele is tanúskodik. RP 104–107., 117. sz.; Rákos I.: IV. Béla birtokrestaurációs i. m. 21., 24.

<sup>68</sup> Szócs Tibor: A nádori intézmény korai története. 1000–1342. (Subsidia ad Historiam Medii Aevi Hungaria Inquirendam 5.) Bp. 2014. 67–69.; Kristó Gy.: Különkormányzat i. m. 217.; Szovák Kornél: Rátót nembeli Roland nádor kúriája. In: A Dunántúl településtörténete VII. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém 1989. 305.

<sup>69</sup> Kristó Gy.: Különkormányzat i. m. 215.; Rákos I.: IV. Béla birtokrestaurációs i. m. 15.

<sup>70</sup> István saját kiadású okleveleinek hitelesítésére használt pecsétje 1249-ből és 1257-ből is fentmaradt. Pecsétjének körirata a következő: „+ SIGILLUM STEPH(AN)IBANI [sic!] TOCIUS SCLAVONIE”. A pecséten található *intitulatióból* ítélve István bán méltóságviselése előtt más pecsétet használt. 1249: DF 267 904. (hibásan 1243-ra datálva); 1257: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Siegelabgussammlung Ungarische Millenniumsausstellung 192.; A pecsét rajza: Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. VII. tábla. 63. sz. kép.

<sup>71</sup> Béla-féle birtokrendezések: DL 340.; DL 33 713.; DF 275 096.; CDCr IV. 402–403., 403–411., 485–486., 517–518., 596–598., 613–615., 616–617., V. 109–112., 112–117., 117–118. Egyéb birtokügyek: DL 430.; DL 481.; CDCr IV. 343–344., 371., 391–392., 411–412., 412–413., 441–442., 465–466., 471–472., 612–613., V. 8–9., 12–13., 17., 24., 25–26., 44–45., 51–52., 64–65., 67–68., 80., 100., 147–148., 151.

vármegyékben is.<sup>72</sup> A fenti adatok csak azon oklevelekre vonatkoznak, melyek *narratió*iban konkrétan említve van, hogy István bán a királyi birtokvizsgálatokat végzi. A vizsgálatok a tartomány területének egészére kiterjedtek, ám vagy a bán nem említi mindig a vizsgálat tényét okleveleiben, vagy nem maradtak fent a többi terület vizsgálatára vonatkozó oklevelek.

A birtokügyek mellett István a tartomány gazdaságát is szoros irányítás alá vonta, 1250 környékétől a király megbízottjaként gyakorolta a pénzverés jogát.<sup>73</sup> A báni kamara felállításával beleillett a királyi pénzverés 13. században megindult decentralizációjába.<sup>74</sup> Egy nagymértékben önálló királyi kamara kezdte meg a működését István hivatalviselése alatt, mely olyan jó minőségű érmekkel büszkélkedhetett, amelyek később I. Károly 1323-ban lezajlott pénzreformjának alapjául szolgáltak.<sup>75</sup> A báni dénárok (*banales*) az osztrák pénzeket voltak hivatottak kiszorítani a tartományból. Értékálló érmék voltak, nem estek az évi pénzbeváltás alá, ugyanakkor a kamara haszna pótlására a tartomány lakói évi egyenes adót fizettek.<sup>76</sup> A báni pénzverés feladatát a pakráci kamara látta el, felügyelője Benedek zágrábi kanonok volt, aki István magánfamiliárisaként volt jelen a kamarában.<sup>77</sup> A kamara székhelye legkésőbb 1259-ben átkerült Pakrácra Zágrábra, 1260-ban pedig már mint zágrábi dénárokról hivatkoznak a báni pénzekre.<sup>78</sup> István emellett, az általa 1254-től irányított Stájerország számára is bocsátott ki érméket, saját címerével ellátva.<sup>79</sup> A pénzverés szintén királyi felségjog volt, ám ellentétben a *status* ügyében való ítélet jogával, ezen joga a bánoknak a későbbiekben is megmaradt, de a jogot mindig a király kegyéből gyakorolták.<sup>80</sup>

<sup>72</sup> Podgorja: DL 340.; Marócsa: DL 33 713.; Lika: DF 275 096.; Rojcsa: CDCr IV. 596., 613.; Zágráb: CDCr IV. 402., 517., 616.; Somogy: CDCr IV. 485.; Varasd: CDCr V. 109., 112., 117.; *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Hungary in the Late Middle Ages. Digital vector map and attaching database about the settlements and landowners of medieval Hungary. Bp., 2020.; *Pesty Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék. II. Bp. 1880. 414.; *Zsoldos A.*: Magyarország világi i. m. 168., 181., 187., 191., 221., 228.; *Rákos I.*: IV. Béla birtokrestaurációs i. m. 21.

<sup>73</sup> *Weisz Boglárka*: A zágrábi kamara az Árpádok korában. Középkortörténeti tanulmányok 6. (2009) 329., 330.

<sup>74</sup> *Hóman Bálint*: Magyar pénztörténet. 1000–1325. Bp. 1916. 334.

<sup>75</sup> *Kristó Gy.*: Különkormányzat i. m. 220.; *Weisz B.*: A zágrábi kamara i. m. 330.

<sup>76</sup> Megemlítendő, hogy *banales*nek csak jóval István halála után, a 13. század végétől hívták ezeket az érméket. *Kálnoki-Gyöngyössy Márton*: A középkori magyar pénzverés területi szakigazgatási szervei. A pénzverőkamara-rendszer fejlődésének vázlata. Numizmatikai Közöny 112–113. (2013–2014) 129–130.; *Hóman B.*: Magyar pénztörténet i. m. 336.

<sup>77</sup> „[...] quod magister Benedictus canonicus Zagradiensis et archidiaconus de Guercha in camera de ultra Dravam non resedit ut homo episcopi Zagradiensis, quamvis idem episcopus una cum bano Stephano vice nostra procuraverit cameram ultra Dravam, sed tanquam homo bani Stephani, per ipsum banum ad hoc specialiter deputatus, quod et idem episcopus coram nobis presentialiter recognovit.” – CDCr V. 42–43.; *Kristó Gy.*: Különkormányzat i. m. 217.

<sup>78</sup> *Weisz B.*: A zágrábi kamara i. m. 331., 332.

<sup>79</sup> *Hóman B.*: Magyar pénztörténet i. m. 335.

<sup>80</sup> *Zsoldos Attila*: Egész Szlavónia bánja. In: *Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Neumann Tibor. Bp. 2001. 280.; *Kristó Gy.*: Különkormányzat i. m. 220.; *Kálnoki-Gyöngyössy M.*: A középkori magyar pénzverés i. m. 129.

Szlavónia ügyeinek nagyszabású rendezése és az ezzel járó uralkodói jogköröket is gyakorló báni hatalom véleményem szerint megmutatkozik István bán és a sorban előtte következő két bán, Türje nembeli Dénes és Kán nembeli László hercegi címében is (*banus et dux totius Sclavonie*).<sup>81</sup> A báni cím mellé társuló hercegi titulus az uralkodóház tagjai által viselt szlavón hercegi méltóságnak egyfajta fenntartásaként értelmezhető, nem személyes presztízscímként.<sup>82</sup> Feltételezésem szerint nem véletlen, hogy a szlavón bánok hercegi titulusa pont a tatárjárást követően jelent meg, amikor a *medium regnitől* távol eső drávántúli területek élére erős hatalommal rendelkező személy kellett, az esetleges zavargások megfékezésére. Molnár Péter véleménye szerint Dénes és László bánok hercegi címe összefüggésben van a tatárjárást követő dalmáciai konfliktusokkal, és egyfajta kivételes fővezéri rangnak kell tekinteni. Míg István bán hercegi címe mindössze követte az előtte szolgáló két bán címhasználatát, mely titulus használata a konfliktusok elmúltával már nem is feltétlen esett egybe az uralkodói akarral, ám Béla mégis elfogadta azt, István különleges stájer kapitányi megbízásának presztízst emelendő.<sup>83</sup> Molnár Dénes és László bánokkal kapcsolatos megállapítása minden bizonnyal helytálló, ugyanakkor felvethető, bár források híján csak közvetetten bizonyítható, hogy volt a címüknek belpolitikai vonzata is a tartományban való rendezések és a birtokvizsgálatok kapcsán. Molnár meglátásával ellentétben István esetében viszont többről van szó. Bár kétségtelen, a hercegi cím 1254 és 1257 közötti<sup>84</sup> megjelenése összefüggésben állhat Istvánnak a stájer kapitányi tisztségből adódó megnövekedett felhatalmazásával, meglátásom szerint a címnek belpolitikai vonzatai is lehettek.<sup>85</sup> Kálmán herceg halála után, mikor királyi herceg nem állt éppen rendelkezésre a nagyszabású birtok- és *status*rendezések jogi alapjának megteremtésére,<sup>86</sup> a király megbízható<sup>87</sup> báró(k)nak a kezébe adta a hercegi titulust és az ezzel járó egyes felségjogokat is. Mindezt alátámasztani látszik a

<sup>81</sup> Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 45.

<sup>82</sup> Kádár T.: Az uralkodóházzal i. m. 130.; Zsoldos Attila: Hercegek és hercegnők az Árpád-kori Magyarországon. In: Hercegek és hercegnők a középkori Magyarországon. (Közlemények Székesfehérvár történetéből). Szerk. Zsoldos Attila. Székesfehérvár 2014. 12.

<sup>83</sup> Molnár Péter: Kézai Simon „hun–magyar alkotmánytana”. Egy elképzelés vélt és valós külföldi forrásai, hazai fogalmi háttere és politikai közege. Bp. 2023. 226–227.

<sup>84</sup> Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 45. 333. lbj.; Kádár T.: Az uralkodóházzal i. m. 130.

<sup>85</sup> Maga a cím túlnyomó részt valóban Stájerországgal összefüggésben jelenik meg, ám István mindig csak Szlavóniával kapcsolatban viseli a címet.

<sup>86</sup> Gábor Barabás: Ugarski hercezi u Slavoniji u 13. stoljeću: zemlja prijestolonasljednika? In: Od Sclavoniae do Slavonije. Pojam, opseg I granični Položaj u srednjem i ranom novom vijeku. Szerk. Robert Skenderović – Milan Vrbanus. Slavonski Brod 2024. 111.

<sup>87</sup> Mind Türje nembeli Dénes, mind Kán nembeli László országos méltóságokat töltöttek be báni méltóságviselésük előtt, kipróbált emberek voltak, akik élvezték a király bizalmát. Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 19., 30., 38.; Varga Virág: A Türje nembeli Szentgrótiak a 13. században és a 14. század első felében. In: Micae Mediaevales XIII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola. Tanulmányok – Konferenciák 20.) Szerk. Hunyadi Sándor et al. Bp. 2024. 127–129.

királynak egy 1256-ban kelt oklevele, amiben az Istvánnak adott különleges megbízásról beszél.<sup>88</sup> A hercegi cím utoljára 1257 júliusában fordult elő a báni *intitulatio*ban,<sup>89</sup> mindez összhangban áll a birtokrendezésekkel is, melyek 1258 tájékán értek véget, ezzel a hercegi jogok kikerültek a bán kezéből, így a hercegi cím is elhagyásra került. Jelen esetben tehát a hangsúly nem feltétlen magán a címen, hanem a bán kiterjesztett jogkörein nyugszik. 1260-tól pedig IV. Béla ifjú fia, Béla herceg vette át a szlavóniai hercegi titulust, minden bizonnyal István bán halála után.<sup>90</sup> A hercegi cím tehát bizonyos felségjogokkal is járt, ám tekintve, hogy a szlavóniai helyzet stabilizálásához, különösen a birtokrendezésekhez volt kötött, továbbra sem értelmezendő személyes presztízscímként.

### 1. 3. Stájer kapitánysága

István a szlavón báni hivatala mellett 1254 ősztől a IV. Béla által uralt Stájerországot is igazgatta, stájer kapitány (*capitaneus Styrie*) címmel.<sup>91</sup> A II. Ottokár ellen a Babenberg-örökségért zajló harcok egy fontos szakaszát lezáró 1254. évi budai béke után a király Istvánt nevezte ki az újonnan magyar kézre került Stájerország kormányzására. István 1254 és 1258 között számos alkalommal járt a tartományban rövidebb-hosszabb időkre. Amíg nem tartózkodott Stájerországban, Marburgi Gottfried és Pettau Frigyes intézték helyette a kiemeltebb ügyeket.<sup>92</sup> Ezzel szemben, midőn Stájerországban ténykedett, minden bizonnyal a vicebánok intézkedtek helyette Szlavóniában: 1254 és 1256, valamint 1258 és 1259 között Sándor vicebán, 1257-ben pedig Tiborc vicebán.<sup>93</sup> 1258 elején a stájer miniszteriálisok fellázadtak István uralma ellen, és elűzték őt a hercegségből, feltehetően a szlavóniai ügyeivel indokolható gyakori távollétei, a nemesség egyházakkal szembeni háttérbe szorulása és a hatalmaskodásokért kirótt büntetések okán.<sup>94</sup> A miniszteriálisok lázadásának hírére IV. Béla, fia, István herceg és István bán 1258 júniusában sereggel tértek vissza a hercegségbe, és levertek az ellenállást. Bár a lázadás leverése után István bánt a király leváltotta Stájerország

---

<sup>88</sup> „[...] per totum regnum nostrum diversos iudices constituendo, revocari et castro restitui faceremus, inter cetera factum terrarum per totum banatum ultra Drawam existentium dilecto et fideli nostro Stephano bano totius Selavonie et capitaneo Stirie duximus comittendum, qui mandato a nobis sibi tradito speciali his, apud quos terras castri ex nostra donatione reperit [...]” – CDCr V. 8.

<sup>89</sup> Kádár T.: Az uralkodóházzal i. m. 130.

<sup>90</sup> Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. (História Könyvtár – Monográfiák 24.) Bp. 2007. 13. Ha elfogadjuk, hogy a fiatal Béla herceg csak István bán halála után vette fel a szlavón hercegi címet, akkor annak 1260. július 12. után kellett történnie, ekkor említették utoljára Istvánt mint élő személyt. Rudolf V.: Közép-Európa i. m. 645.

<sup>91</sup> Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 45.; Rudolf V.: Közép-Európa i. m. 172.

<sup>92</sup> Rudolf V.: Közép-Európa i. m. 176–178.

<sup>93</sup> Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 45., 46.

<sup>94</sup> Ottokar aus der Gaal: Stájer rimes krónika (Részletek). Ford. Bagi Dániel. Bp. 2023. 107.; Rudolf V.: Közép-Európa i. m. 186.

irányításáról, a stájer kapitányi tisztségét haláláig viselhette.<sup>95</sup> 1259 végén István herceget is elűzték a hercegségből, István bán pedig 1260-ban még részt vett a terület visszaszerzésére irányuló próbálkozásban.<sup>96</sup>

István utolsó említése is ebből a hadjáratból, az 1260. július 12-én lejátszódott kroisenbrunni ütközetből való.<sup>97</sup> Tisztségében egy évvel később, 1261. augusztus 21. után a korábbi nádort, Rátót nembeli Rolandot találjuk, akit már 1260. november 30-án Héder nembeli Kőszegi Henrik váltott a nádorságban, így István halálát valamikor 1260 második felére lehet tenni, vélhetően Roland is onnantól kezdve volt a szlavón báni pozícióban.<sup>98</sup> 1261-ben Roland bán már mint boldog emlékűt (*felicis memorie*) említi Istvánt egy oklevelében.<sup>99</sup> Istvánnak ismeretlen feleségétől négy leszármazottja született, Miklós, Joachim, István és Pál, akik 1290 környékéig meghatározó szereplői voltak az ország történelmének.<sup>100</sup>

#### 1. 4. A királlyal való viszonya és külföldi kapcsolatai

A főúr eredményes karrierjét személyes képességein túl nem kis részben a királlyal való jó kapcsolatának köszönhette. A király és a főúr jó kapcsolatát minden bizonnyal Istvánnak a tatárok elleni harcokban való eredményes helytállása alapozta meg. István IV. Béla uralkodása előtt is betöltött udvari tisztségeket, ám kimutathatóan csak a tatárjárás után, 1242-ben került országos méltóságba, melyet korábbi (feltételezett) udvari ifjú szolgálatain túl, elsősorban a konfliktusban való tetteivel alapozott meg.<sup>101</sup> Innentől kezdve a király bizalma Istvánban töretlen volt, melyet jelez a báró gyors felemelkedése is. Ezt igazán István báni hivatalviselése igazolja: Béla király uralkodása elején a szlavón bánok csak pár évig maradhattak hivatalban,<sup>102</sup> István viszont 1248 és 1260 között folyamatosan betöltötte a tisztségét, megnövelt jogkörökkel.<sup>103</sup> Ugyanezen bizalmat igazolja István stájer kapitányi méltósága is, jóindulatát pedig az, hogy 1258 után – mikor már semmi valós hatalom nem társult hozzá – is viselhette a címet. István eredményes politikájával és töretlen hűségével rászolgált a király bizalmára,

<sup>95</sup> Rudolf V.: Közép-Európa i. m. 187., 190., 191.

<sup>96</sup> Rudolf V.: Közép-Európa i. m. 645.

<sup>97</sup> Rudolf V.: Közép-Európa i. m. 210.

<sup>98</sup> Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 20., 46.; Wertner Mór: Újabb nemzeti kutatások. III. közlemény. Turul 22. (1904) 139.

<sup>99</sup> CDCr V. 206.

<sup>100</sup> Engel P.: Magyarország világi i. m. Gútked nem 5. Sárvármonostori ág 2. tábla: Majádi.; Szereplésükre ld.: Kiss-Komjáthy A.: Gútked nembeli i. m. 273–310.

<sup>101</sup> CDCr IV. 469.

<sup>102</sup> Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 44–45.

<sup>103</sup> Ugyanerről a bizalomról tanúskodik IV. Bélának egy korábban idézett mondata, miszerint István „szívünk szerint való férfiú”. – CDCr IV. 346.

kitartott ura mellett: „*éhségben és szomjúságban, hidegben és melegben*” is dolgozott az országért.<sup>104</sup>

Pályája során István nem csak a királlyal alakított ki jó viszonyt: stájerországi tevékenysége során a főúr külföldi kapcsolatokra is szert tehetett.<sup>105</sup> Ezen kapcsolatok tették lehetővé, hogy a stájer tartomány báni elfoglaltságai alatt is jó kezekben legyen. Stájerországi uralma némileg megvilágítja István magyarországi kapcsolatait is, kormányzása alatt magyarok is megfordultak a hercegségben. László knini püspök 1254-ben, Bertold fia locsmándi Frank, Rátót nembeli Roland nádor és Türje nembeli Dénes (aki ekkor szolnoki ispánként tevékenykedett) pedig 1255-ben látogattak a tartományba.<sup>106</sup> István felhasználta báni kapcsolatait és befolyását uralmának kiépítéséhez: László püspök minden bizonnyal István szlavóniai környezetéből érkezhetett, míg a Stájerországhoz közeli birtokokkal rendelkező Frank pedig helyismerete miatt kerülhetett a főúr szolgálatába.<sup>107</sup> Roland nádor és Dénes ispán nem képezték István kormányzatának részét, rövid stájer jelenlétük vélhetőleg csak a magyar uralom kiépítését szolgálta.

István külföldi befolyásának és tekintélyének mértékét jelzi, hogy fia, Joachim Mária hercegnővel, Roman Danyilovics Rurikida herceg és Babenberg Gertrúd – az utolsó Babenberg herceg unokahúga – lányával lépett házasságra, valamikor 1269 és 1270 tájékán.<sup>108</sup> Így Joachim leszármazottai jogán érdekeltté vált a Babenberg-örökségben.<sup>109</sup> Bár a házasság megkötésének idején István már halott volt, annak létrejöttét mégis az ő befolyásának és kapcsolatainak kell betudni, mivel ekkoriban Joachim még nem viselt komolyabb tisztségeket.<sup>110</sup> Mindez abból is látszik, hogy az ezen házasságról tudósító legfőbb kútfő, a Stájer Rímes Krónika Joachimot következetesen csak István fiaként említi.<sup>111</sup> Mindebből arra lehet következtetni, hogy István bánnak komoly külföldi híre és kapcsolatai lehettek, illetve előkelőnek számíthatott külföldi közegekben is, fia mindezeket kihasználva tudta feleségül venni a hercegnőt.

---

<sup>104</sup> „[...] in fame et siti et frigore et aestu pro regni nostri commodo labor [...]” – CDCr IV. 469.

<sup>105</sup> Istvánnak például erős kapcsolatai voltak a stájer elittel, számos helyi előkelő támogatta az általa vezetett stájerországi magyar uralmat. *Rudolf V.*: Közép-Európa i. m. 642–643.

<sup>106</sup> *Rudolf V.*: Közép-Európa i. m. 175.; *Varga V.*: A Türje nembeli Szentgrótiak i. m. 129.

<sup>107</sup> Az ő pályájuk később sem távolodott el a térségtől, László püspök jelen volt az 1271-ben megkötött pozsonyi békénél, Frank pedig István herceg alatt is részt vett Stájerország igazgatásában. *Rudolf V.*: Közép-Európa i. m. 175., 281.

<sup>108</sup> *Kiss-Komjáthy A.*: Gutkeled nembeli i. m. 278.; *Rudolf V.*: Közép-Európa i. m. 247.

<sup>109</sup> *Rudolf V.*: Közép-Európa i. m. 246–247.

<sup>110</sup> *Zsoldos A.*: Magyarország világi i. m. 317.

<sup>111</sup> *Ottokar a. d. G.*: Stájer rímes krónika i. m. 99., 111.

## 1. 5. Egy különös klisszai oklevél

Ismeretes Istvánnak egy 1249-ben, Klisszánál kelt oklevele, melyben tengermelléki bánnak, hárommezei ispánnak és stájer kapitánynak (*banus maritimus et comes trium camporum et capitaneus Stirie*) címezte magát.<sup>112</sup> Az oklevél és az azt magában foglaló 1251-es királyi oklevél is minden kétséget kizáróan hamis, ahogyan azt Karácsonyi János és Szentpétery Imre is megállapította.<sup>113</sup> Maga az oklevél Possedaria-i Slavogostus (*Slavogostus de Possedaria*) és a szomszédai közti birtokkonfliktust taglalja. Slavogostus birtoka határainak megállapítása után István meg is erősíti őt ezen jószágában és minden ahhoz tartozó jogban.<sup>114</sup> Mivel az oklevél hamisítvány és Slavogostus a kedvezményezett, gyanítható, hogy ő vagy a leszármazottai állnak a hamisítás mögött, feltehetően a nemesség és a birtokhoz való jog igazolása miatt, mivel az írat – István többi oklevelétől eltérően – kétszer is hangsúlyozza, hogy a király parancsára ítélezik, ezáltal minden bizonnyal királyi megerősítést adva az oklevél kiadója nemesi állásának.

Istvánt az 1254 májusában életbe lépő budai béke után nevezték ki stájer kapitánnyá, maga a főúr csak 1254 őszén utazott először a hercegségbe, azelőtt a stájer területek nem voltak magyar uralom alatt, így értelemszerűen István sem viselhette a stájer kapitányi tisztséget.<sup>115</sup> Emellett a bán teljes működése alatt önmagára egyszer sem hivatkozott tengermelléki bánként, ezt a tisztséget helyettesei viselték.<sup>116</sup> Ugyanakkor István 1249-es *intitulatio*ja kísértetiesen hasonlít egy eddig a szakirodalom számára is ismeretlen, ugyancsak István nevet viselő tengermelléki bán *intitulatio*jához. Ezen István tevékenységéről összesen három oklevél ismert, kimutathatólag 1263. január 29. és 1266. augusztus 16. között viselte a tengermelléki báni tisztséget, emellett 1263. január 29. és 1264. május 7. között a hárommezei ispáni, illetve 1264. május 7-én a klisszai ispáni méltóságokban is feltűnik.<sup>117</sup> Bizonyosan az ő ideje alatt ténykedő szlavón bán, Rátót nembeli Roland familiárisa volt, mivel az őt említő három oklevélből kettőben Roland bán nevében járt el, illetve az 1266-ban kelt oklevélben a bán mint *fidelis*

---

<sup>112</sup> DF 279435. (=CDCr IV. 391.); *Zsoldos A.*: Magyarország világi i. m. 45. 333. lbj.; A stájer kapitányi cím miatt más István eddigi ismereteim szerint még nem merült fel.

<sup>113</sup> Míg a királyi oklevél a nem szokványos megfogalmazása, valamint az *intitulatio* és méltóságsor elhibázása miatt, addig az eredeti a stájer kapitányság hibás említése miatt hamis. RA 959. sz.; *Karácsonyi J.*: A magyar nemzetségek i. m. 1133. Maga az oklevél egy kora újkori átírásban maradt fent, vélhetően volt egy másik példánya is, mivel Szentpétery az *intitulatio*nál a jelenleg a DF-ben szereplő oklevélből eltérően a „Clomarieque” szót olvasta ki „Comanieque” helyett. A hamisítvány kora nem meghatározható, a benne szereplő István tengermelléki bán hivatalviselése miatt leghamarabb 1266 után keletkezhetett (ld. lent), ugyanakkor a szlavóniai viszonyokkal kapcsolatos feltűnő tájékozatlanság alapján a kiadás dátumát legalább egy emberöltővel későbbre, a 14. századra raknám.

<sup>114</sup> CDCr IV. 392.

<sup>115</sup> *Rudolf V.*: Közép-Európa i. m. 172., 176.

<sup>116</sup> *Zsoldos A.*: Magyarország világi i. m. 45–46.

<sup>117</sup> CDCr V. 245., 296., 390.

*noster* említi őt.<sup>118</sup> A fentieket figyelembe véve feltűnő, hogy az 1249-es hamis oklevél pont Klisszában kelt, hiszen a település István tengermelléki bánhoz is köthető. Az oklevél hamisítója tehát összekeverhette István bánt és István tengermelléki bánt, ebből születhetett a hamisítvány.<sup>119</sup> Mindenesetre 1263 és 1266 között adatolható egy igenis létező, ugyanakkor a kutatás által mindeddig felfedezetlen István nevű tengermelléki bán, aki a hárommezei és klisszai ispáni méltóságokat is viselte.

## 2. Főúri berendezkedése

Zsoldos Attila meglátása szerint az Árpád-korban a területi magánhatalom kiépítéséhez elengedhetetlenek voltak a birtokok, a várak és a familiárisok.<sup>120</sup> Bár Gutkeled nembeli István tevékenységével kapcsolatban nem figyelhetők meg tartományúri vagy oligarchikus tendenciák, nem tartom alaptalannak a Zsoldos-féle módszer alkalmazását életpályájának vizsgálatára. Hosszú hivatalviselése és nagyszabású birtokrendezései indokoltá teszik, hogy mélyebben megvizsgáljuk befolyásának kiépülését birtokai és familiárisai mentén.

### 2. 1. Birtokok<sup>121</sup>

A birtokok vizsgálatakor elsősorban azon birtokokat tartom szem előtt, melyeknél kimutatható, hogy István életében a tulajdonában voltak új adományként vagy ősi birtokként, így könnyebben lehet rekonstruálni a főúr helyezkedését is.<sup>122</sup> Ez alapján a birtokokat a forrásokban előkerülésük sorrendjében, időrendben vizsgálom, ezáltal reflektálva István karrierjére is.

István első kimutatható királyi adományát 1245. június 12-én, már mint országbíró kapta, melyben a király kifejti, hogy korábban nekiadta a rablásért felakasztott Berencs nembeli Malsa fia Miklós Nyitra megyei két Bölgyén (*Belgyan*, ma: Malé Bedzany, Sk) nevű, valamint Szolcsán (*Schelchan*, ma: Solčianky, Sk), Nyárhíd (*Narhid*, ma: Nové Zámky, Sk) és Bosmán (*Basman*, ma: puszta Alsódubován és Nagykosztolány határában, Sk) birtokokat, ám később Nyárhíd és Bosmán jószágokat István az ugyancsak nyitrai Hrenóc (*Hornouc*, ma: Chrenovec,

---

<sup>118</sup> CDCr V. 245., 390.

<sup>119</sup> István tengermelléki bán azonosítása során Baboneg fivére, István neve merülhet fel, ám névazonosságon túl ezt az egyeztetést semmi sem támasztja alá. Engel P.: Magyarország világi i. m. Babonić (Blagaji)

<sup>120</sup> Zsoldos Attila: A Berettyó urai. In: Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Szerk. Zsoldos Attila. Nagyvárad 2016. 149., 149–153.

<sup>121</sup> István azonosítható birtokainak térképe megtalálható a *Függelék*ben. A térkép elkészítéséért köszönettel tartozom Nagy Bélának.

<sup>122</sup> A jelenlegi országhatárokon kívül eső településeknek a mai nevét is külön megadom. A Gutkeled későbbi birtokviszonyaira lásd: Kiss-Komjáthy A.: Gutkeled nembeli i. m. 288–296.

Sk) és Perjése (*Periese*, ma: Prašice, Sk) birtokokra cserélte.<sup>123</sup> Valamikor 1245-ben adományozta neki a király Halász (*Halasz*), Tímár (*Timar*), Nagyfalva (*Magna Villa*) és Gáva (*Goa* vagy *Gava*) Szabolcs megyei birtokokat is.<sup>124</sup> 1246-ban István unokatestvére, Gutkeled nembeli Miklós fia Pál nyilatkozott a nyitrai káptalannak, hogy rokoni szeretetből Széplak (*Sceplak*, ma: Aluniș, Ro), Alusfalva (*Alus*, a Szamos folyó mentén, ma: Ro), Mikófalva (*Micov*, ma: Ro), *Ugruch* (Ugruc, a Szilágy patak mentén, ma: Ro) és a Lápos (*Lapus*, ma: Ro) melletti 30 ekényi jószágokat, valamint egy közelben lévő várhelyet Istvánnak – aki ekkor még országbíró volt – odaadományozott.<sup>125</sup> Egy 1246-os későbbi oklevél tanúsága szerint, Miklós fia Pál korábban fogságba esett,<sup>126</sup> és magát csak majádi uradalmának elzálogosításával tudta kiszabadítani, az uradalom visszaváltása végett Istvántól (akit ekkor már nádornak és somogyi ispánnak címeznék)<sup>127</sup> kért kölcsön 100 ezüstmárkát, amiért cserébe nekiadta aranyosi uradalmának Széplak felé eső részét, a korábban neki juttatott részekkel együtt.<sup>128</sup> Hogy melyek azok a Széplak felé eső részek, nincsen tisztázva az oklevélben, ám feltehetően a korábban Istvánnak adott részekhez közel feküdtek, vagy megegyeztek velük. Bár az oklevelek nem említik pontosan, minden bizonnyal Miklós fia Pál fogságba esése áll az események háttérében: a váltságdíj visszafizetése után anyagilag megszorulhatott, és ezért adta el nem sokkal később uradalmának egy részét unokatestvérének, Istvánnak.

1250. augusztus 3-án István (ekkor már szlavón bánként) számos közeli rokonával együtt egy Bács megyei Futak (*Futog* [Batkaj]) nevű földjét eladta a sárvári monostornak, hogy a bejövő pénzt a monostor megjavítására fordítsák.<sup>129</sup> 1251. november 23-án a király Istvánnak adományozta a Kulpa és Una folyók közti Zlat (*Szalth*, ma: Slavsko Polje, Hr), *Grahova* és a

<sup>123</sup> DL 29 658.; RA 807. sz.; Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998. (a továbbiakban ÁMTF) IV. 359., 361., 399., 428., 444., 470–471.

<sup>124</sup> DL 297.; Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza 1997. 78., 88., 137., 193.

<sup>125</sup> „[...] dictus Paulus de terris suis hereditario iure possessis, quatuor villarum terras, certis metis distinctas [...] protestatus est coram nobis, eidem comiti Stephano ac omnibus ab ipso descendentes, liberaliter concessisse, iure perpetuo possidendas. [...]” – HO I. 24. Az okmánytár regesztája szerint Miklós fia Pál ellentmond annak, hogy ezeket a birtokokat Istvánnak adta volna, ám jelen esetben meglátásom szerint tanúskodik az ellenkezőjéről. Ráadásul a dolog megindoklása is erre mutat. Mikófalva, Lápos és Ugruc mai megfelelőjének azonosítása nehézségekbe ütközik. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp. 1890–1897. (a továbbiakban Csánki) I. 548., 559., 564.; Petri Mór: Szilágy vármegye monográfiája I. Szilágy. Az eltűnt Közép-Szolnok s Kraszna vármegyék. Bp. 1901. 129.; Petri Mór: Szilágy vármegye monográfiája III. Szilágy vármegye községeinek története (A–K). Bp. 1904. 694.; Engel Pál: Magyarország a középkor végén i. m. <sup>126</sup> Minden bizonnyal az 1246-ban a II. Frigyes osztrák herceggel vívott háborúban, az elzálogosított majádi uradalom Sopron vármegyei elhelyezkedéséből ítélve. Csánki III. 619.

<sup>127</sup> István nádori méltóságviselése alapján az oklevél kiadása valamikor 1246. június 15. és 1246. október 13. közé tehető. ld. fent.

<sup>128</sup> „[...] vendit dicto comiti Stephano, simul cum illis terris, quas eidem prius contulerat, iure perpetuo possidendas [...]” – Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XII. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban CD) VII/3. 29.

<sup>129</sup> DL 343.; RA 930. sz.; ÁMTF I. 219–220.

Kninhez közeli *Verh* birtokokat.<sup>130</sup> Mindemellett István tevékeny szervezésbe fogott Szlavóniában: 1251-ben megalapította saját használatra, ám a magyar király tiszteletére a tengermelléki Jablanac (*Jablanich*, ma: Hr)<sup>131</sup> városát, melyet a betelepülő rabiaknak adott, és a város feletti hegyen erősséget (*castellum*) építtetett saját költségére, a városlakók használatára.<sup>132</sup> Emellett ugyanebben az évben egy elítélt zalai várjobbágnak, Gurbisának a földjét familiárisának Scmének adományozta, a föld később a *Scemefelde* (Szombathely, ma: Mala Subotica, Hr) nevet kapta.<sup>133</sup> 1254. április 23-án Béla király megerősítette István korábbi vételeit, a Fejér megyei Gút (*Guth*) falut, mely a Gutkeledék ősi birtoka volt (véltetően még szabolcsi letelepülésük előtt), valamint a Szabolcs megyei Dada (*Dada*) és a Zemplén megyei Gerepcse (*Garabsa*), Bodoló (*Budilo*) és Karos (*Garus*) földeket is.<sup>134</sup> A stájer háborúk idején, 1259 környékén unokatestvérét, Miklós fia Pált ismételt fogságba esése és súlyos veszteségei miatt kisegítette, innentől Istváné lett a Sopron megyei majádi uradalom (ma: Sankt-Margarethen, Au), és Miklós fia Pálé az aranyosi uradalom.<sup>135</sup> István bánnak volt egy palotája is Zágrábban, amit ismeretlen időpontban, minden bizonnyal valamikor bánsága alatt (1248–1260) építtethetett.<sup>136</sup> Sztenicsnyák (ma: Sjeničak, Hr) várát később István fiainak kezén találjuk, nagy eséllyel már István is birtokolta, ám erre okleveles adat nincsen.<sup>137</sup>

A szlavóniai birtoklás nem volt példa nélküli István rokonságában: báni méltóságot viselt rokonai, Apaj és Miklós is rendelkeztek a térségben kisebb-nagyobb birtokokkal.<sup>138</sup> István esetében is megfigyelhető, egyfajta méltóságorientált birtoklási politika, mely a korban elterjedtnek számított a bárók körében.<sup>139</sup> Olyan területeken kért és kapott birtokokat a királytól,

<sup>130</sup> CDCr IV. 469.; *Mező András*: Templomneveink a középkorban. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series 34. (1998) 134.; *Karácsonyi J.*: A magyar nemzetségek i. m. 517. *Grahova* és *Verh* birtokok azonosítása közelebről nem lehetséges.

<sup>131</sup> *Szabo, G.*: Sredovječni gradovi i. m. 212–213.; *Gál J.*: Dalmácia helye i. m. 104.

<sup>132</sup> CDCr IV. 472.; *Kristó Gy.*: Különkormányzat i. m. 220–221.

<sup>133</sup> DL 352.; DL 548.; A király csak 1258-ban erősítette meg az adományt azzal a feltétellel, hogy a föld csak Sceme, leszármazottai és testvérei birtokában lehet, és csak Istvánnak és örököseinek adhatja el, Sceme magtalan halála esetén pedig a föld Istvánékra száll vissza. – DL 478.; *Pór Antal*: Rénold nádor és ivadéka. Turul 7. (1889) 117.; *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén i. m.

<sup>134</sup> HO VII. 44.; *Karácsonyi J.*: A magyar nemzetségek i. m. 517.; ÁMTF II. 386–387.; Csánki I. 343., 351.; *Vályi András*: Magyar országnak leírása. Mellyben minden hazánkbeli vármegyék, városok, faluk, puszták, uradalmak, fábrikák, kutak, hámorok, savanyú és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, földes urok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbeli tulajdonságaik, a betűknek rendgyek szerint feltaláltatnak. II. Buda 1799. 29.; *Németh P.*: A középkori Szabolcs i. m. 58.

<sup>135</sup> Az uradalom pontos felépítéséről az 1260-as évekből még nincs adat. Később egy vár is állt Majádnál, ám ez István idejében még nem kimutatható. *Ottokar, a. d. G.*: Stájer rimés krónika i. m. 205–206., 236.; ÁÚO V. 66.; *Kiss-Komjáthy A.*: Gutkeled nembeli i. m. 288., 291.; Csánki III. 619.

<sup>136</sup> CDCr VII. 37.

<sup>137</sup> CDCr VI. 262.; *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén i. m.

<sup>138</sup> *Karácsonyi J.*: A magyar nemzetségek i. m. 509–511.

<sup>139</sup> *Szovák K.*: Rátót nembeli Roland i. m. 301.

ahová méltóságai kötötték. 1245 és 1246 között országbíróként és nyitrai ispánként Nyitra megyében, 1251-ben bánként pedig Szlavóniában is kapott birtokadományokat. 1259-ben a majádi uradalom is a kezére jutott. Ekkoriban üzték el István herceget a Stájer Hercegség éléről.<sup>140</sup> Meglátásom szerint az egykori Babenberg-területek mellett, a Fertő tó környékén fekvő majádi birtokok fontos kiindulópontnak számíthattak az 1260-ban lezajlott cseh hadjárat és a kroisenbrunni ütközet során. Ugyan birtokainak jelentős részéhez királyi adomány révén jutott, nem ment ritkaságszámba a birtokcsere sem, és a birtokvásárlás is kimutatható. Kiemelendő, hogy a méltóságaihoz köthető birtokokon túl, nemzetségi birtokai közelében, Szabolcsban és Zemplénben is igyekezett további jószágokat szerezni, mely vételeit a király is megerősítette. Ennek tükrében kijelenthető, hogy István szlavóniai jelenléte ellenére hosszú távon a Szabolcs környéki birtoklásban gondolkodhatott.<sup>141</sup> A szabolcsi és zempléni birtokoktól távol eső szolnoki aranyosi uradalomban való birtoklás szerepe – amennyiben volt ilyen – nehezen meghatározható. István leszármazottainak közeli szatmári birtoklása alapján felvethető, hogy neki is voltak a közelben birtokai.<sup>142</sup>

Mindezek ellenére a szlavóniai birtoklása távolabbra mutat, egy szándékos – ugyancsak ideiglenes – költözést, székhelyváltást sejtet, melyre utal zágrábi palotája is. A szlavóniai birtokrendezésekhez és reformokhoz erős és állandó báni jelenlétre volt szükség, ezt szolgálhatták a birtokadományok és az építkezések is. Istvánt erős szlavóniai berendezkedése tette alkalmassá arra, hogy 1254-től a stájer kapitányi tisztséget is betöltse. Mindebből tehát következik, hogy a királynak is érdekében állhatott a bán drávántúli pozícióinak erősítése. Ezen alapokra építette fia, Joachim az oligarchikus tartományának kezdeményét,<sup>143</sup> ugyanakkor István tevékenységének semmilyen eleme nem utal arra, hogy a tartományépítés már az ő idejében elkezdődött volna.

## 2. 2. Familiárisok

A familiárisok vizsgálata kapcsán jelen esetben kiemelkedően jó forrásadottságokról lehet beszélni, melyet István hosszú báni méltóságviselése és számos intézkedése eredményez. A birtokügyek intézése során a bán gyakran igénybe vette familiárisai segítségét a határjárások vagy a birtokok felmérésének elvégzéséhez. Familiárisnak tekinthetők mindazon személyek, akik István vicebánjai voltak, és azok is, akikre az oklevelekben a főúr a *dilectus et fidelis noster*

<sup>140</sup> Rudolf V.: Közép-Európa i. m. 893.

<sup>141</sup> Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek i. m. 517.

<sup>142</sup> Kiss-Komjáthy A.: Gutkeled nembeli i. m. 294–295.

<sup>143</sup> Kiss-Komjáthy A.: Gutkeled nembeli i. m. 275.

kifejezéssel (vagy ennek valamely variációjával) hivatkozik.<sup>144</sup> A szakirodalomban ezidáig Istvánnak kilenc familiárisa volt ismert: Domokos alországbíró (1246), későbbi vicebán (1249) és kőrösi ispán (1249), Lőrinc fia Apa vicebán (1251), Sándor podgorjai ispán (1249–1258), vicebán (1252–1256, 1258–1259), zágrábi ispán (1252–1256, 1258–1259) és tengermelléki bán (1259), Tiborc vicebán (1257) és zágrábi ispán (1257, 1260), Butheco tengermelléki bán (1259), Basztély nembeli I. Rénold fiai: László és Károly, valamint a már említett Benedek zágrábi kanonok és Sceme.<sup>145</sup>

A felsorolt egyéneken túl kutatásaim nyomán további hat személy azonosítható még István familiárisaként. A korábban már említett *Scemefelde* birtok Sceme előtt Mico fia Gurbisa zágrábi várjobbágy tulajdona volt, akit 1251-ben István elítélt, így földtulajdona visszaszállt a bánra, aki ezután adományozta a birtokot Scemének.<sup>146</sup> A szóban forgó birtok ezek alapján Istváné lehetett, amit először Gurbisának adományozott, majd tőle elvette, és Scemének juttatta. István következő familiárisa, Weres-i Orbán (*Urbanus de Weresu*)<sup>147</sup> 1255 áprilisában tűnt fel egy rojcsai birtokügyben, amikor István megbízásából határjárást végzett.<sup>148</sup> Az oklevélben kedvelt hívünknek (*dilectus et fidelis noster*) nevezi István, mely igazolja familiárisi függését. Egy másik, 1255-ben kelt oklevelében feltűnik egy Bech-i Orbán (*Urbanus de Bech*) nevű familiáris is.<sup>149</sup> Mivel ugyanúgy egy rojcsai határjárásról van szó, nem kizárt, hogy a két Orbán azonos személy volt. 1256 októberében a bán egy birtokügyben ítélezett, a két fél földterületeinek elválasztása céljából István kiküldte Leucha-t, Budyna rokonát, aki szintén *dilectus et fidelis noster*ként került megemlítésre.<sup>150</sup> Leucha itt bukkan fel először és utoljára, minden bizonnyal rokona Budyna is familiáris lehetett, bár ezen oklevelen túl erre nincsen bizonyíték. 1258-ban egy varasdi birtokrendezés során a főúr kiküldte két hívét (*nostros nobis fideles*), Eleket (*Alexium*) és Scemét a közelebről ismeretlen Selk fiainak birtokában lévő földek határainak megvizsgálására.<sup>151</sup> Elek familiáriságát bizonyítja a formulán túl az a tényező is, hogy a bizonyítottan familiáris Sceme mellett van említve az oklevélben. 1265-ben

<sup>144</sup> Kristó Gy.: A feudális széttagolódás i. m. 123–124.

<sup>145</sup> RIC 32. sz.; Zsoldos A.: Magyarország világi i. m. 284., 291., 298., 350., 355.; Pór Antal: Rénold nádor i. m. 114–115.; Kristó Gy.: Különkormányzat i. m. 217.

<sup>146</sup> „[...] de iure ad manus nostras devoluta [...]” – CDCr IV. 473–474., V. 104.

<sup>147</sup> Fejér olvasatában: „[...] Urbanum de Weresu [...]” – CD IV. 2. 348.

<sup>148</sup> „Et terras ipsorum reambulari fecimus per Urbanum de Weresu, dilectum et fidelem nostrum [...]” – CDCr IV. 597.

<sup>149</sup> „Quibus ipsas remittendo metas distingi fecimus undique homine nostro Urbano de Bech mediante.” – DL 419.

<sup>150</sup> „[...] Leucham fratrem Budyna dilectum et fidelem nostrum ad separandas ipsorum terras cum certis metis duximus dirigendum [...]” – CDCr V. 25.

<sup>151</sup> „[...] Ideo misimus nostros nobis fideles, scilicet Alexium et Scemam unacum homine Andree comitis Vorosdiensis et unacum iobagionibus castri prefati ad terras filiorum Selk, que eis, ut dicimus, in pace remanserunt; qui metas omnium terrarum suarum nobis in scriptis portaverunt [...]” – CDCr V. 113.

IV. Béla megadományozta Zala megyében Salamon fia Demetert a szolgálataiért, melyeket István, egykori stájer kapitány bizonyított.<sup>152</sup> Az oklevélben István Demeter uraként (*dominum suum*) van említve, mely egyértelműen kijelöli Demeter familiárisi függését. István ekkor már évek óta nem élt,<sup>153</sup> ugyanakkor a birtokadományok felől – a magyar középkorkutatás előtt ismert módon – gyakran jóval az adományozandó tett után rendelkeztek.

A fentiek alapján, megfigyelhető, hogy István famíliája, ahogyan a többi hasonló befolyású főúré, több szintre tagolódott.<sup>154</sup> A família két jól elválasztható körre osztható: a méltóságviselő (*officialis*), valamint a méltóságot kimutathatóan nem viselt egyének csoportjaira. Emellett a familiárisok mind hadifeladatokban, mind pedig jószágigazgatási és hivatali teendőkben segítséget nyújtottak a főúrnak, ebből a szempontból tehát egy tipikus főúri famíliával van dolgunk.<sup>155</sup> A tisztséget kimutatóan nem viselt familiárisok között számos olyan személyt figyelhetünk meg, akik nevük alapján vélhetően Szlavóniából származtak, ilyen Sceme, Gurbisa és Leucha. Mindez jelzi, hogy Istvánnak befolyása volt annyira jelentős, hogy helyi személyek is beálljanak a famíliájába, illetve helyi birtokosok segítségével jóval eredményesebben tudta folytatni birtokrendező politikáját. Emellett Domokos alországbíró és későbbi vicebán jelenléte arra utal, hogy a főúr szlavóniai pozícióinak megerősítése érdekében magával vitte embereit a tartományba báni kinevezésekor. István familiárisainak rendszere viszont nem képeződött le teljesen az általa nekik kiadott feladatokon. Bár a méltóság nélküli egyének, ahogyan az előkerüléseikből is látszik, általában birtokügyletekben nyújtottak helyi segítséget, míg a vicebánok nemegyszer ténylegesen is helyettesítették Istvánt,<sup>156</sup> megesett az is, hogy a vicebánt küldte ki István egy bizonyos birtokügyben segédkezni.<sup>157</sup> Így megállapítható, hogy a familiárisok feladatai nem különültek el oly módon, mint ahogyan különböző méltóságaik sugallnák, mely a korszakban egy jellemző tendenciának minősül.<sup>158</sup>

### 3. Összegzés

Gutkeled nembeli Dragun fia István pályájának és tetteinek elemzése után jelen tanulmány csupán egyetlen kérdés megválaszolásával adós: milyen szerepet játszott István fia

---

<sup>152</sup> DL 1590.; RA 1460. sz.

<sup>153</sup> CDCr V. 323.

<sup>154</sup> *Zsoldos Attila: A Druget-tartomány története. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 1315–1342. Bp. 2017. 141.*

<sup>155</sup> *Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. (Milleniumi magyar történelem. Historikusok). Bp. 2003. 182.*

<sup>156</sup> DL 447.; DL 35 829.; CDCr V. 205–206.

<sup>157</sup> DL 50 618.

<sup>158</sup> *Bónis Gy.: Hűbériség és rendiség i. m. 182.*

tartományának kialakulásában? István IV. Bélához való hűségéhez – ahogyan ez az egyre jelentősebb megbízatásaiból is látszik – pályafutása során sosem férhetett kétség, tartományépítési szándékáról semmi esetre sem beszélhetünk. Ugyanakkor a Gutkeled-tartomány nem alakulhatott volna ki nélküle, fia, Joachim az ő befolyásának és nemzetközi hírnevének segítségével tudta megkötni rangos házasságát, az ő politikai tőkéjének segítségével tudott hamar magas méltóságokat szerezni az udvarban és végül, de nem utolsósorban, az ő birtokaira és szlavóniai egzisztenciájára támaszkodva tudta kiépíteni rövid életű tartománykezdeményét.

Márpedig István ezen egzisztenciája és politikai tőkéje nem volt elhanyagolható. Tizenöt azonosított familiárisa, továbbá a király által is támogatott méltóságorientált szlavóniai megtelepedése páratlan alapot biztosítottak az általa végzett birtokrendezéseknek és később a stájerországi jelenlétének is. Ezen alapokkal, valamint megnövelt – hercegi – jogkörének köszönhetően sikerre tudta vinni IV. Béla politikáját mind Szlavóniában, mind a dalmát tengerparton. Az András herceg halicsi uralma óta szolgáló főúr a korabeli Magyar Királyság minden fontosabb méltóságát viselte, hű szolgálataival rászolgált a király bizalmára, aki azokat birtokokkal és egyre fontosabb kinevezésekkel hálálta meg. Mindezek következtében István az ország egyik legbefolyásosabb szereplőjévé emelkedett, híre külföldön is ismertté vált. A főúr korának kivételes személyisége volt, gyors emelkedése a méltóságokban, szlavóniai szervező munkája és stájer kapitánysága egy rendkívüli képességekkel megáldott politikust takar. István, ki korának minden jelentősebb politikai eseményében részt vett, kitartott királya, IV. Béla mellett minden nehézségben, ezzel egy olyan főúri ideált képviselve, mely fia, Joachim korára már letűnőfélben volt.